

Andrzej Krzystek¹

KIELICH I PATENA KONRADA MAZOWIECKIEGO Z XIII WIEKU – KOPIA DLA ARCHIDIECEZJI SZCZECIŃSKO-KAMIENSKIEJ

Streszczenie

Kopia kielicha i pateny Konrada Mazowieckiego, wykonana na podstawie oryginału z połowy XIII wieku, została zrealizowana w ramach pracy naukowo-badawczej Katedry Teologii Praktycznej Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Szczecińskiego we współpracy z pracownią „ArtSacr” Jerzego Stachurskiego Mistrza Rzemiosła Artystycznego. Kielich i patena ofiarowane katedrze płockiej są aktem zadośćuczynienia księcia mazowieckiego Konrada za zabójstwo ks. Jana Czapli, kanonika płockiej kapituły katedralnej, scholastyka płockiego i włocławskiego, dokonane w Płocku w 1239 roku. Kielich Konrada należy do najwybitniejszych dzieł rzemiosła artystycznego epoki średniowiecza znajdujących się na terenie Polski. Oryginał, wykonany w srebrze z elementami złocenia, znajduje się w skarbcu katedralnym Muzeum Diecezjalnego w Płocku. Kopia kielicha i pateny została wykonana z brązu, metodą odlewniczą z grawerowaniem i cyzelowaniem, na zewnątrz srebrzone, a środek czaszy kielicha złocony. Od strony warsztatowej i ikonograficznej to dzieło najwyższej klasy. Na szczególną uwagę zasługuje ikonografia, która prezentuje dojrzałą myśl teologiczną. Kielich płocki został wykonany w stylu romańskim (połowa XIII w.), ale można w nim zauważyć początki nowego stylu gotyckiego. Świadczy o tym ukształtowanie czary i nodusu kielicha. Artykuł omawia genezę powstania kielicha i pateny, a także przedstawia ich opis, ikonografię i teologię. Wykonanie kopii kielicha i pateny dla archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej stanowi

¹ Ks. dr Andrzej Krzystek, prezbiter archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej, doktor nauk teologicznych w zakresie liturgiki. Od powstania Wydziału Teologicznego na Uniwersytecie Szczecińskim w 2003 roku adiunkt w Katedrze Teologii Praktycznej, aktualnie w Instytucie Nauk Teologicznych. W latach 2003–2012 prodziekan ds. studenckich. Od 1986 roku pełni urząd ceremoniarza pontyfikalnego i kieruje Urzędem Celebracji Liturgicznych w archidiecezji; ORCID: 0000-0002-0500-3839. Adres do korespondencji: 71-459 Szczecin, ul. Papieża Pawła VI nr 2, e-mail: andrzej.krzystek@usz.edu.pl.

wkład w promocję kultury polskiej i dziedzictwa narodowego oraz jest przypomnieniem więzi historycznych łączących Szczecin i Pomorze Zachodnie z Polską w XII i XIII wieku.

Słowa kluczowe: kielich i patena, romańska sztuka sakralna, książę Konrad Mazowiecki

Abstract

CHALICE AND PATEN OF KONRAD MAZOWIECKI FROM THE 13TH CENTURY – A COPY FOR THE SZCZECIN-KAMIEN (KAMIEN) ARCHDIOCESE

A copy of the goblet and paten of Konrad Mazowiecki, made on the basis of the original from the mid-thirteenth century, was made as part of the research work of the Department of Practical Theology at the Faculty of Theology of the University of Szczecin in cooperation with the “ArtSacr” studio of Jerzy Stachurski Master of Artistic Craft. The chalice and paten offered to the Płock cathedral are an act of reparation of the Mazovian prince Konrad for the murder of priest Jan Czaplą, canon of the Plock (Płock) cathedral chapter, Plock (Płock) and Włocławek (Włocławek) scholastics, made in Plock (Płock) in 1239. The Konrad Chalice is one of the most outstanding works of art from the Middle Ages in Poland. The original made in silver with elements of gilding is in the cathedral treasury of the Diocesan Museum in Plock (Płock). A copy of the goblet and patens was made of bronze, by casting with engraving and carving, silver plated on the outside, and the center of the cup of the gilded plate. From the workshop and iconographic side, it is a work of the highest class. Particularly noteworthy is the iconography, which presents mature theological thought. The Plock (Płock) chalice was made in the Romanesque style (13th century), but you can see the beginnings of a new Gothic style. This is evidenced by the shape of the goblet and the cup nodus. The article discusses the origin of the cup and patens, as well as their description, iconography and theology. Making a copy of the cup and paten for the Archdiocese of Szczecin and Kamien (Kamień) is a contribution to the promotion of Polish culture and national heritage and is a reminder of the historical ties connecting Szczecin and Western Pomerania with Poland in the 12th and 13th centuries.

Keywords: chalice and paten, Romanesque sacred art, prince Konrad Mazowiecki

Wstęp

Kopia kielicha i pateny Konrada Mazowieckiego, wykonana na podstawie oryginału z połowy XIII wieku, została zrealizowana w ramach pracy naukowo-badawczej Katedry Teologii Praktycznej Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Szczecińskiego we współpracy z pracownią „ArtSacr” Jerzego Stachurskiego Mistrza Rzemiosła Artystycznego. Inspiracja dla realizacji tego przedsięwzięcia wynika z troski o promocję kultury polskiej i dziedzictwa narodowego integralnie związanych z kulturą i dziedzictwem chrześcijańskim, a także potrzebą przypomnienia związków Polski i Pomorza Zachodniego

sięgających początku XII wieku, a zwłaszcza osoby księcia Bolesława Krzywoustego. W pracowni „ArtSacr” powstało wcześniej kilka kopii tego cennego zabytku. Pierwsza z nich, wykonana w srebrze z elementami złocenia, została подарowana papieżowi Janowi Pawłowi II, podczas jego podróży apostolskiej do Polski i obecności w Płocku, 7 czerwca 1992 roku.

Fotografia 1–2. Rycina kopii pateny i kielicha Konrada Mazowieckiego z końca XIX wieku²

Kielich Konrada należy do najwybitniejszych dzieł rzemiosła artystycznego epoki średniowiecza znajdujących się na terenie Polski. Oryginał, wykonany w srebrze z elementami złocenia, znajduje się w skarbcu katedralnym Muzeum Diecezjalnego w Płocku, które mieści się w dawnym opactwie benedyktyńskim, obok katedry płockiej na Wzgórzu Tumskim. Kopia kielicha i pateny została wykonana z brązu, metodą odlewniczą z grawerowaniem i cyzelowaniem, na zewnątrz srebrzone, a środek czaszy kielicha złocony. Wszystkie wymiary są zgodne z oryginałem.

1. Geneza kielicha i pateny

Konrad Mazowiecki³ urodził się w 1187 lub 1188 roku. Jego ojcem był Kazimierz II Sprawiedliwy (1177–1194), syn Bolesława III Krzywoustego (1102–1138), a matką Helena,

² Antoni J. Nowowiejski, *Wykład liturgii Kościoła katolickiego*, t. 2, cz. 1 (Warszawa: Drukarnia Franciszka Czerwińskiego, 1902), 566 i 535.

³ W literaturze przedmiotu spotykamy określenie „mazowiecki” pisane małą lub „Mazowiecki” pisane dużą literą. Za pierwszym rozwiązaniem przemawia argument, że jest to przymiotnik odmiejscowy, a nie przydomek. Za tym

księżna znoimska, z czeskiej dynastii Przemyślidów. Żoną Konrada była Agafia (ur. ok. 1190 roku, przybyła na Mazowsze między 1207 a 1210 r., zm. 2 listopada ok. 1252 r.), księżniczka ruska, córka Światosława, księcia włodzimiersko-wołyńskiego i przemyskiego. Konrad miał z nią dziesięcioro dzieci, pięciu synów i pięć córek. Książę panował na Mazowszu od ok. 1200 roku, w Sieradzu i Łęczycy od 1202 roku, a w Krakowie w latach 1241–1243. Od Konrada wywodzi się bezpośrednio mazowiecka linia Piastów, która wygasła w 1526 roku oraz kujawska, która wygasła w 1388 roku. Książę zmarł 31 sierpnia 1247 roku i, zgodnie ze zwyczajem, został pochowany w katedrze w Płocku⁴.

Kielich i patena ofiarowane katedrze płockiej są aktem zadośćuczynienia Konrada za zabójstwo ks. Jana Czapli, kanonika kapituły katedralnej, scholastyka płockiego (od 1207 r.) i włocławskiego (od 1227 r.), dokonane w Płocku w 1239 roku. Według prof. Kazimierza Jasińskiego, w świetle źródeł i literatury przedmiotu, ekspiacyjny charakter daru wydaje się być oczywisty⁵. Na podstawie *Kroniki wielkopolskiej* wiadomo, że wspomniany scholastyk był wychowawcą synów Konrada⁶. Książę, będąc człowiekiem gwałtownym i nieobliczalnym, przyczynił się do okrutnego zabicia ks. Jana Czapli. Powodem tego czynu stał się spór o tron krakowski po śmierci Henryka Brodatego w 1238 roku. Na Wawelu zasiadł syn zmarłego, Henryk Pobożny, który – chcąc osłabić Konrada w staraniu o rządy w Krakowie – doprowadził do ślubu Kazimierza (1210–1267), syna Konrada, władcy Kujaw, Łęczycy i Sieradza ze swoją córką Konstancją w 1239 roku. Konrad, przeciwny związkowi, oskarżył ks. Jana Czapłę o sprzyjanie temu małżeństwu i zarzucił duchownemu zdradę, a następnie bez sądu i pisemnego wyroku skazał go na tortury i powieszenie⁷. Dokonał tego na polecenie księcia jego syn Siemowit (1213–1262). Gdy miejscowi dominikanie zdjęli ciało kanonika z szubienicy i chcieli je godnie pogrzebać, księżna Agafia, żona Konrada, odebrała siłą ciało mnichom i kazała je ponownie powiesić na szubienicy przed katedrą⁸. Czyn ten spotkał się ze zdecydowaną reakcją arcybiskupa gnieźnieńskiego Pełki (zm. 1258 r.), który księcia ukarał ekskomuniką i zmusił do odbycia pokuty. Książę przyjął karę, a także nadał Kościołowi płockiemu i włocławskiemu oraz arcybiskupstwu gnieźnieńskiemu

opowiada się np. Kazimierz Jasiński, *Rodowód pierwszych Piastów* (Wrocław: Oficyna Wydawnicza Volumen, 1992), 32–36. Pisownię dużą literą popierają np. Henryk Samsonowicz, a także Stanisław Szczur, Krzysztof Ożóg.

4 „Konrad I Mazowiecki”, w: *Piastowie. Leksykon biograficzny*, red. S. Szczur (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1999), 258–264.

5 Kazimierz Jasiński, „Kielich płocki z pateną – dar księcia mazowieckiego Konrada I”, w: *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym*, red. R. Michałowski (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 1997), 284.

6 Kozłowska-Budkowa Zofia, „Czapla Jan (XIII w.)”, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 4: *Chwalczewski Jerzy – Dąbrowski Ignacy*, red. Władysław Konopczyński i in. (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1938), 165–166; „Jan Czapla (duchowny)”, dostęp 27.08.2019, [https://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Czapla_\(duchowny\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Czapla_(duchowny)).

7 Rafał Karpiński, „Rozbicie dzielnicowe 1138–1320”, w: *Księga królów i książąt polskich*, red. Stefan Kuczyński (Warszawa: Świat Książki, 1999), 64.

8 Rafał Karpiński, „Konrad I Mazowiecki 1241–1243”, w: *Księga królów i książąt polskich*, red. Stefan Kuczyński (Warszawa: Świat Książki, 1999), 62–65; „Konrad I mazowiecki”, dostęp 27.08.2019, https://pl.wikipedia.org/wiki/Konrad_I_mazowiecki. Istnieje także teoria, że ks. kanonik Jan Czapla padł ofiarą gniewu Konrada w związku z konfliktem majątkowym księcia z kapitułą katedralną w Płocku, stąd demonstracyjne powieszenie kanonika przed płocką katedrą, zobacz: „Czapla Jan (XIII w.)” oraz „Jan Czapla (duchowny)”.

liczne przywileje (np. nadał arcybiskupowi gnieźnieńskiemu prawa władzy zwierzchniej w kasztelanii łowickiej, stąd arcybiskupi nosili tytuł książąt łowickich). Efektem zadośćuczynienia stał się także kielich ekspiacyjny podarowany katedrze płockiej⁹. Zbrodnia, której dopuścił się książę, wymagała surowej pokuty.

Osobnym problemem pozostaje czas wykonania kielicha i pateny. W tej materii nie ma jednoznacznego stanowiska. W *Genealogii Piastów* Oswald Balzer wyszedł z założenia, że w chwili powstania dzieła żyły wszystkie dzieci Konrada wymienione na kielichu i patenie. Nie zapisano imion tych, które już nie żyły i córek wydanych za mąż¹⁰. Wiadomo jednak, że wymieniony syn Mieszko zmarł w roku 1238, a więc na rok przed śmiercią ks. Jana Czapli. W tym wypadku obie datacje się wykluczają. Profesor K. Jasiński uważa, że zabytek powstał znacznie później, po roku 1248, to jest po śmierci najstarszego syna Bolesława (zm. 25 lutego 1248 r.). Przemawia za tym fakt, że obok Konrada i Agafii, na patenie, jako główny donator umieszczony jest Siemowit (książę mazowiecki w latach 1248–1262), który nie dopuścił do umieszczenia imienia brata na patenie. Autor twierdzi, że pominięcie księcia Bolesława, który od kilkunastu lat rządził Mazowszem (1234–1248), za jego życia byłoby niemożliwe¹¹. Jeszcze jeden argument przemawia za późniejszą datą, a mianowicie umieszczenie na patenie wizerunku i imienia księcia Siemowita mogło nastąpić dopiero po śmierci Konrada (zm. 31 sierpnia 1247 r.), ponieważ za życia ojca Siemowit nie miał własnej dzielnicy. Konkludując, zdaniem profesora, dar dla katedry w Płocku powstał po śmierci Konrada w 1247 roku, ale również po śmierci Bolesława w 1248 roku¹². Konrad nie dożył czasu wykonania daru, a realizacja jego woli dokonała się za sprawą Siemowita i Agafii¹³.

2. Opis kielicha

Oryginalny kielich Konrada wraz z pateną został wykonany ze srebra i pozłocony. Jego wymiary wynoszą: wysokość 20,5 cm, średnica czary i stopy 16,5 cm, a średnica pateny 21 cm. Od strony warsztatowej i ikonograficznej dzieło to przedstawia szczególną wartość. Można przypuszczać, że wykonawca miał doskonałe rozeznanie w panujących ówczesnie prądach artystycznych. Na szczególną uwagę zasługuje ikonografia, która prezentuje dojrzałą myśl teologiczną. Można przypuszczać, że wpływ na powstanie dzieła wywarło środowisko mnichów, uczestników wypraw krzyżowych, którzy mieli rozeznanie w istniejących wyrobach złotniczych, jak i obowiązujących ówczesnie nurtach sztuki sakralnej¹⁴.

9 Karpiniński, „Rozbicie dzielnicowe 1138–1320”, 64. Opis tego wydarzenia oraz przywilejów został zamieszczony przez Jana Długosza w *Rocznikach*, Księga VI (Warszawa, 1973), 355–362.

10 Oswald Balzer, *Genealogia Piastów* (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1895), 269.

11 Jasiński, „Kielich płocki z pateną – dar księcia mazowieckiego Konrada I”, 285.

12 Jasiński, „Kielich płocki z pateną – dar księcia mazowieckiego Konrada I”, 286.

13 Jasiński, „Kielich płocki z pateną – dar księcia mazowieckiego Konrada I”, 297.

14 Ryszard Knapiński, „Rewindykowany kielich z pateną ufundowany dla katedry płockiej w 1238 r. przez księcia Konrada Mazowieckiego”, *Studia Płockie* 10 (1982): 243.

Fotografia 3. Kopia kielicha Konrada Mazowieckiego dla archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej z 2018 roku

Kielich płocki został wykonany w stylu romańskim (druga ćwierć XIII w.), ale można w nim zauważyć początki nowej sztuki gotyckiej. Świadczy o tym ukształtowanie czary i nodusu kielicha: czara jest półkolistą, nieco spłaszczoną i dość płytka, a jej brzeg, tzw. warga, delikatnie odchylona na zewnątrz. Trzon kielicha jest okrągły (w późniejszych gotyckich wieloboczny), ozdobiony rozetkami o motywach liściastych w formie krzyża równobocznego. Nodus, rękojeść, stanowi ośmioboczna gałka ozdobiona ośmioma wypukłymi główkami przedstawiającymi raczej typ żeński¹⁵. Co druga głowa jest identyczna. Jest to jedyny element rzeźbiarski w dekoracji kielicha, a pozostałe części, czyli

15 Nowowiejski, *Wykład liturgii Kościoła katolickiego*, 535.

stopa i czara, a także patena, ozdobione zostały rysunkami grawerowanymi i zapuszczonymi niellą¹⁶.

O dojrzałości teologicznej wykonawcy świadczy przemyślany program ikonograficzny, który znalazł miejsce na czarze i stopie dzieła. Poniżej wargi kielicha znajduje się obiegająca wokół wstęga z napisem: + DUX CONRADUS * DUX BOLEZLAWS * EMOMIZL * MESCO * LUDOMILLA * SALOMEA * JUDITA * JUDITA. Napis fundacyjny określa osobę fundatora, czyli księcia Konrada i jego rodzinę¹⁷.

Na czarze kielicha znajduje się osiem okrągłych medalionów, po dwa należące do jednego tematu ikonograficznego. Myśl teologiczna dotyczy tajemnicy wcielenia i dzieciństwa Jezusa Chrystusa. Pierwsza para medalionów to scena zwiastowania: Anioł ze wstęgą z napisem „Ave Maria” i Maryja z przedziwem. Drugie przedstawienie koncentruje się na narodzeniu Chrystusa: Maryja, a obok Jezus w żłóbku, św. Józef i zwierzęta – wół i osioł. Trzecia para medalionów ukazuje pokłon królów: Maryja z Dzieciątkiem na ręku i klęczący król, a dwaj pozostali zdążają, aby uczcić Dziecię. Ostatnia para medalionów przedstawia króla Heroda na tronie, który wydaje żołnierzowi rozkaz zgładzenia dzieci betlejemskich i Maryję z Dzieciątkiem, która ucieka do Egiptu. Krótką charakterystykę tych scen ocenił abp A.J. Nowowiejski: „Ruchy wszystkich postaci, chociaż przy krótkich proporcjach są śmiałe, prawdziwe, wyrażenie sceny proste i jasne”¹⁸.

Stopa kielicha ozdobiona jest siedmioma grawerunkami z napisami na wstęgach. Centralne miejsce zajmuje Chrystus ukrzyżowany, nad którego głowę umieszczono tabliczkę z monogramem IHS (*Jezus – Ihesus*). Krzyż Chrystusa ma formę widlastą w kształcie litery Ψ (greckie *psi*). Tę formę uznaje się za znak symbolizujący tchnienie w wodę chrzcielną. Litera początkowa Ψ słowa *ψυχή* (*psyche*) odnosi się do Ducha Świętego, który jednak w Piśmie Świętym i liturgii określany jest przez *Pneuma*. W tym kontekście Ψ wskazuje na drzewo, symbol płodnego życia, a ponadto na drzewo krzyża, przez które Chrystus obdarza człowieka życiem Bożym¹⁹.

W najbliższym otoczeniu Ukrzyżowanego siedzą wskazujący go patriarchowie i prorocy: po prawej Jan Chrzciciel, a po lewej stronie Jeremiasz. Dalej zwróceni do siebie twarzami, jakby prowadzący ze sobą dysputę, Mojżesz i Elias, a dalej w analogicznej postawie Abraham i Izajasz. Poznać ich można po wstęgach z wypisanymi imionami, które trzymają: IOHANNES, IEREMIAS, MOISES, HELIAS, ABRAHAM, HISAIAS. Podobnie jak przedstawienia w medalionach w strefie czary kielicha, tak sceny z jego stopy ukazują postacie dynamicznie, które wyraźnie prowadzą ze sobą dialog i gesty-

16 Knapieński, „Rewindykowany kielich z pateną ufundowany dla katedry plockiej w 1238 r. przez księcia Konrada Mazowieckiego”, 243. Niello, to metoda zdobienia przedmiotów metalowych, stosowana w złotnictwie szczególnie w średniowieczu. Wzór wyryty w metalu wypełnia się pastą złożoną z siarczków srebra, miedzi i ołowiu, a następnie poddaje się polerowaniu dla uzyskania koloru.

17 Książę Konrad z żoną Agafią miał dziesięcioro dzieci. W przedstawionym napisie podano sześć imion, powtarzając imię córki Judyty, zobacz: Marek Derwich, Wojciech Mrozowicz, „Tablice genealogiczne”, w: *Polska dzieje cywilizacji i narodu, Monarchia Piastów 1038–1399*, red. Marek Derwich (Warszawa–Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 2003), 230.

18 Nowowiejski, *Wykład liturgii Kościoła katolickiego*, 536.

19 Dorothea Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej* (Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1990), 15, 32–33.

kulują. Wszyscy ukazani są w pozycji siedzącej, na co wyraźnie wskazuje układ ciała i rozstawienie stóp²⁰.

3. Ikonografia i teologia kielicha

Ikonografia kielicha konradowskiego przedstawia bardzo dojrzałą myśl teologiczną. Eucharystia, która jest uobecnieniem męki, śmierci i zmartwychwstania Chrystusa (ikonografia stopy) wyraża związek i ciągłość z tajemnicą wcielenia (ikonografia czaszy). Sceny zwiastowania, narodzenia i pokłon królów są antycypacją tego, „co w jakiejś mierze realizuje się sakramentalnie w każdym wierzącym, który przyjmuje pod postacią chleba i wina Ciało i Krew Pańską”²¹. Trudno nie zauważyć głębokiej analogii pomiędzy odpowiedzią Maryi *fiat* i *amen* wypowiedzianym przez każdego, kto przyjmuje Komunię Świętą. Tak jak Ona ofiarowała siebie z wiarą, aby mogła się dokonać tajemnica wcielenia, tak przyjmujący Eucharystię z wiarą otwiera się na uobecnienie Chrystusa, którego przyjmuje. Z kolei narodzenie pozwala widzieć Maryję kontemplującą oblicze Chrystusa nowonarodzonego i tulącą go w ramionach, co stanowi niedościgniony wzór miłości podczas Komunii eucharystycznej²². Pokłon Królów (Mędrców) reprezentujących wszystkich ludzi jest wyrazem dążenia w poszukiwaniu swego Zbawcy. Bóg nie tylko przyszedł do nas i poszukuje człowieka, ale także człowiek, dzięki Bożej inicjatywie, wyrusza w drogę w poszukiwaniu Boga. Kto Go odnajdzie w misterium Eucharystii „padnie na twarz i odda mu pokłon” (Mt 2,11), czyli kontempluje Go w postawie adoracji²³.

Ikonografia stopy koncentruje się na tajemnicy śmierci Chrystusa na krzyżu. Przedstawienie to na kielichu dobitnie wskazuje na jedność Ofiary eucharystycznej z Ofiarą Krzyża. Prawdę tę wyrażają słowa akłamacji: „Oto wielka tajemnica wiary” – „Głosimy śmierć Twoją, Panie Jezu”. Ofiarniczy charakter Mszy Świętej uroczysto potwierdzony podczas Soboru Trydenckiego (sesja XXII, 17 września 1562 r.), zgodnie z całą tradycją Kościoła, został na nowo wyrażony przez nauczanie Soboru Watykańskiego II: „Zbawiciel nasz podczas Ostatniej Wieczerzy ustanowił eucharystyczną Ofiarę Ciała i Krwi swojej, a by w niej na wieki utrwalić Ofiarę Krzyża, aż do swojego przyjścia, i tak Kościołowi, umiłowanej Oblubienicy, powierzyć pamiątkę swojej śmierci i zmartwychwstania ” (KL nr 47; KK nr 3, 28; DK nr 2, 4, 5). Tę wiarę Kościoła od wieków wyraża modlitwa liturgiczna (*lex orandi – lex credendi*) słowami zapisanymi w najstarszym Sakramentarzu z Werony: „Ilekoć sprawujemy tę Ofiarę na pamiątkę Chrystusa,

20 Knapieński, „Rewindykowany kielich z pateną ufundowany dla katedry płockiej w 1238 r. przez księcia Konrada Mazowieckiego”, 245.

21 Jan Paweł II, *Encyklika „Ecclesia de Eucharistia” do biskupów, do kapłanów i diakonów, do zakonników i zakonnic, do katolików świeckich oraz do wszystkich ludzi dobrej woli o Eucharystii w życiu Kościoła* (17.04.2003 r.) (Kraków: Wydawnictwo M, 2003), nr 55.

22 Jan Paweł II, *Encyklika „Ecclesia de Eucharistia”*, nr 55.

23 Matias Augé, *Rok liturgiczny. To sam Chrystus, który trwa w swoim Kościele* (Kraków: Wydawnictwo Homo Dei, 2013), 204–207.

dokonuje się dzieło naszego odkupienia”²⁴. Ikonografia stopy kielicha obok Ukrzyżowanego umieszcza patriarchów i proroków Starego Testamentu, a także łączącego oba Testamenty Jana Chrzciciela. Treść ikonograficzną kielicha doskonale wyjaśnia modlitwa liturgiczna II prefacej adwentowej: „Jego (Jezusa Chrystusa) przepowiadali wszyscy Prorocy, Dziewica Matka oczekiwała z wielką radością, Jan Chrzciciel zwiastował Jego przyjście i ogłosił Jego obecność wśród ludu”. Potwierdzeniem tych słów liturgicznej modlitwy Kościoła jest znane zdanie z Listu do Hebrajczyków: „Wielokrotnie i na różne sposoby przemawiał niegdyś Bóg do ojców przez proroków, a w tych ostatecznych dniach przemówił do nas przez Syna” (Hbr 1,1).

Czytając teologię kielicha płockiego w duchu Soboru Watykańskiego II, można dostrzec potwierdzenie historiozbowczego wymiaru liturgii. Bóg od początków dziejów pragnie zbawienia każdego człowieka, stąd Jego inicjatywy, wyjście ku człowiekowi przez patriarchów Abrahama i Mojżesza, proroków Eliasza, Izajasza, Jeremiasza, a na progu Testamentów przez Jana Chrzciciela. To wyjście Boga ku człowiekowi (*katabasis*) osiągnęło pełnię w Osobie Jezusa Chrystusa Syna Bożego, Jego życiu, czynach, nauczaniu, a przede wszystkim w wydarzeniu męki, śmierci i zmartwychwstania. Liturgia Kościoła jest kontynuacją działania Bożego, czynów zmartwychwstałego i żyjącego Jezusa. Duch Święty te czyny uobecnia w liturgii, a jednocześnie wprowadza w jej historiozbowczy wymiar, komunikując z wewnątrztrynitarnym życiem Boga²⁵.

4. Opis, ikonografia i teologia pateny

Patena o średnicy 21 cm, srebrzona, odpowiada formą kielichowi. Jej krawędź zewnętrzna zakończona jest wałeczkowatym zgrubieniem. Wnętrze wklęsłe ma dno dwukrotnie wgłębione o sześciolistnym wykroju. Podobnie jak w kielichu, tak i w patenie pojawiają się zapowiedzi nowego gotyckiego stylu. Jedną z cech paten gotyckich będzie ich płytkość wgłębienia²⁶. Nowy styl zauważa się w niektórych szczegółach grawerunków: korona Chrystusa złożona z lilii heraldycznych, diadem książęcy i opaska na głowie Agafii, a także czterolistne rozetki.

24 *Ogólne wprowadzenie do Mszału Rzymskiego. Z trzeciego wydania Mszału Rzymskiego. Rzym 2020 oraz wskazania Episkopatu Polski* (Poznań: Pallottinum, 2006), nr 2.

25 Bogusław Nadolski, *Wprowadzenie do liturgii* (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2004), 21–24.

26 Nowowiejski, *Wykład liturgii Kościoła katolickiego*, 567.

Fotografia 4. Kopia pateny Konrada Mazowieckiego dla archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej z 2018 roku

Centralną część pateny zajmuje grawerunek Chrystusa w majestacie, czyli Pantokratora, otoczony sześcioma łukami. Tron Chrystusa wspiera się na romańskim kapitelu. Nad Chrystusem postać anioła w prawej ręce trzyma koronę nad Jego głową, a w lewej kadzielnicę. Pantokratora otaczają postaci w postawie klęczącej: z prawej strony książę, z lewej małżonka księcia. Oboje trzymają kielichy w geście ofiarowania Chrystusowi. Na ich głowach widnieją jakby diademy książęce. Poniżej tych postaci dwie kolejne, dwaj książęta w postawie klęczącej z rękami złożonymi do modlitwy. Rozpoznamy te osoby dzięki zapisowi ich imion odpowiednio do miejsca: DUX CONRADVS * OAFIA * SEMOVITVS * HAZIMIRVS. Wymienione imiona odpowiadają napisowi fundacyjnemu umieszczonemu na wardze czary kielicha i potwierdzają jedność kielicha z pateną. Przed badaczem historii pojawia się pytanie: dlaczego imiona synów Konrada, książąt Siemowita i Kazimierza, znalazły się na patenie? Z pewnością wpływ na umieszczenie imion wynika z czasu powstania daru, co zostało już wyjaśnione wyżej (zob. *Geneza powstania kielicha i pateny*). Argumenty historyczne wydają się przekonujące. Nie można jednak pominąć faktu, że imiona osób, które znalazły się na patenie, to imiona

uczestników wydarzeń „sprawy ks. Jana Czaplí”. Wszyscy oni w jakiś sposób stali się uczestnikami tego wydarzenia i mieli osobisty powód do zadośćuczynienia.

Postać Chrystusa Pantokratora, Wszechwładcy, Pana wszystkiego, Władcy i Sędziego Wszechświata, jest wyrażeniem prawd wiary sformułowanych na pierwszych soborach w Nicei w 325 roku, w Konstantynopolu w 381 roku i zapisanych w Symbolu Wiary. To zapis chrystologii, prawd wiary, że Jezus jest prawdziwym Bogiem i prawdziwym Człowiekiem (zrodzony, a nie stworzony, współistotny Ojcu). Pantokrator umieszczony na patenie wskazuje na wypełnienie misterium paschalnego: męka i śmierć prowadzi do zmartwychwstania, do zwycięstwa i życia. Chrześcijanin, który w Ofierze eucharystycznej jednoczy się z Ofiarą Chrystusa może mieć pewność udziału w ostatecznym triumfalnym zwycięstwie Chrystusa.

Forma gotyckiej pateny, a przede wszystkim jej płytkość z możliwością położenia w jej wgłębieniu tylko jednej dużej hostii dla kapłana, jest wyrazem ducha epoki. Teologię Mszy Świętej tego okresu niemal całkowicie zdominował aspekt ofiarniczy, co w konsekwencji przyczyniło się do zmarginalizowania wymiaru uczy Pańskiej. Pobożność eucharystyczna skupiona na przeistoczeniu i uobeczeniu Ciała i Krwi Pańskiej, a także poczucie wielkości Boga i jednocześnie niegodności wobec Jego obecności, sprawiały, że do Komunii Świętej przystępowano bardzo rzadko²⁷. Rekompensatą miało być patrzenie na świętą Hostię, co doprowadziło w pobożności eucharystycznej do dynamicznego rozwoju nurtu adoracyjnego.

Zakończenie

Wykonane kopie kielicha i pateny dla archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej mają znaczenie symboliczne. Konrad Mazowiecki, syn księcia Kazimierza Sprawiedliwego (1177–1191), był wnukiem księcia Bolesława Krzywoustego, który przyczynił się do pogłębienia więzi Polski z Pomorzem Zachodnim²⁸. Już niebawem Kościół nad Odrą i Bałtykiem będzie uroczyście obchodził wydarzenia sprzed 900 lat, a mianowicie zdobycie Szczecina przez Krzywoustego w 1221 roku, a następnie dwie misje chrystianizacyjne biskupa z Bambergu, św. Ottona, z lat 1224–1225 i 1228 roku, zrealizowane na prośbę i przy zaangażowaniu księcia Bolesława. Kielich i patena mają przypominać tamte relacje sprzed wieków między stolicą książęcą w Płocku a Szczecinem, stolicą księstwa Pomorza Zachodniego²⁹.

Dar ekspiacyjny Konrada po 780 latach od wydarzeń, które rozegrały się w Płocku w 1239 roku, stanowi zachętę dla badaczy historii państwa i Kościoła, w poszukiwa-

27 Ducha ówczesnej pobożności eucharystycznej charakteryzuje postawa św. Franciszka z Asyżu, który zezwalał klaryskom na przystępowanie do Komunii św. tylko siedem razy w roku w największe święta; zobacz: Antonio Sorrentino, *Zreformować reformę?* (Kielce: Wydawnictwo Jedność, 2019), 163–165.

28 Stanisław Rosik, *Bolesław Krzywousty* (Wrocław: Wydawnictwo Chronicon, 2013), 181–192.

29 Związek Piastów ze Szczecinem umocniło także małżeństwo Anastazji, wnuczki Bolesława Krzywoustego, a córki Mieszka III Starego z Bogusławem I, księciem zachodniopomorskim w 1177 roku, zobacz: Derwich, Mrozowicz, „Tablice genealogiczne”, 226.

niu dróg łączących Polskę ze Szczecinem i Pomorzem Zachodnim. Na odkrywaniu tych związków szczególnie zależało drugiemu biskupowi diecezji szczecińsko-kamieńskiej, Kazimierzowi Majdańskiemu (1979–1992), który wielokrotnie zabierał głos w tej sprawie, w licznych wypowiedziach i publikacjach. Przykładem może być przedmowa do książki o św. Ottonie, gdzie napisał: „Krzywousty rozumiał dobrze, jak jego genialny poprzednik, Chrobry, co chrześcijaństwo znaczy dla narodzin i rozwoju młodego państwa. Postać Bolesława Krzywoustego nabiera zresztą nowych, imponujących wymiarów na tle misji św. Ottona. Widać przy tej okazji nie tylko polityka i stratega wielkiej miary, ale także znakomitego znawcę ludzi. Nadto zaś zaproszenie, jakie przesłał do biskupa Bambergu w związku z planowaną misją, jest niepospolitym świadectwem kultury tamtych czasów”³⁰. Warto zaznaczyć, że sprowadzenie kielicha i pateny Konrada do Szczecina było pragnieniem arcybiskupa Zygmunta Kamińskiego (1999–2009), który jako biskup płocki został z woli papieża Jana Pawła II metropolitą szczecińsko-kamieńskim.

Kielich i patenę po raz pierwszy w liturgii użył arcybiskup Andrzej Dzięga 11 listopada 2018 roku, w jubileusz 100-lecia odzyskania przez Polskę Niepodległości, w bazylice archikatedralnej w Szczecinie, a drugi raz podczas Mszy Krzyżma w Wielki Czwartek 18 kwietnia 2019 roku. Arcybiskup Antoni J. Nowowiejski zaświadcza, że w Płocku na przełomie XIX i XX wieku, oryginału używano tylko dwa razy w roku: „przy rozdawaniu wiernym wina 27 grudnia, w uroczystość św. Jana Ewangelisty, i w Wielki Czwartek, przy konsekracji olejów”³¹. Kielich i patena to cenny dar kultury polskiej i dziedzictwa narodowego przypominający więzi historyczne łączące Szczecin i Pomorze Zachodnie z Polską w XII i XIII wieku.

Wykonana kopia dla archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej znajduje się w depozycie Urzędu Celebracji Liturgicznych archidiecezji i jest używana w liturgii podczas wielkich uroczystości w bazylice katedralnej w Szczecinie, a także innych wyjątkowych wydarzeń liturgicznych w archidiecezji.

30 Kazimierz Majdański, przedmowa do Gracjan Bojar-Fijałkowski, *Święty Otton z Bambergu* (Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, 1986), 5.

31 Nowowiejski, *Wykład liturgii Kościoła katolickiego*, 536.

Bibliografia

- Augé, Matias. *Rok liturgiczny. To sam Chrystus, który trwa w swoim Kościele*. Kraków: Wydawnictwo Homo Dei, 2013.
- Balzer, Oswald. *Genealogia Piastów*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1895.
- Derwich, Marek, Wojciech Mrozowicz. „Tablice genealogiczne”. W: *Polska dzieje cywilizacji i narodu, Monarchia Piastów 1038–1399*, red. Marek Derwich, 224–244. Warszawa–Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 2003.
- Forster, Dorothea. *Świat symboliki chrześcijańskiej*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1990.
- „Jan Czapla (duchowny)”. Dostęp 27.08.2019. [https://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Czapla_\(duchowny\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Czapla_(duchowny)).
- Jan Paweł II. *Encyklika „Ecclesia de Eucharistia” do biskupów, do kapłanów i diakonów, do zakonników i zakonnice, do katolików świeckich oraz do wszystkich ludzi dobrej woli o Eucharystii w życiu Kościoła*, 17 kwietnia 2003 r. Kraków: Wydawnictwo M, 2003.
- Jasiński, Kazimierz. „Kielich płocki z pateną – dar księcia mazowieckiego Konrada”. W: *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym*, red. R. Michałowskiego, 283–297. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 1997.
- Jasiński, Kazimierz. *Rodowód pierwszych Piastów*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Volumen, 2001.
- Karpiński, Rafał. „Konrad I Mazowiecki 1241–1243”. W: *Księga królów i książąt polskich*, red. Stefan Kuczyński, 62–65. Warszawa: Świat Książki, 1999.
- Karpiński, Rafał. „Rozbicie dzielnicowe 1138–1320”. W: *Księga królów i książąt polskich*, red. Stefan Kuczyński, 36–89. Warszawa: Świat Książki, 1999.
- Knapiński, Ryszard. „Rewindykowany kielich z pateną ufundowany dla katedry płockiej w 1238 r. przez księcia Konrada Mazowieckiego”. *Studia Płockie* 10 (1982): 243–247.
- „Konrad I mazowiecki”. Dostęp 27.08.2019. https://pl.wikipedia.org/wiki/Konrad_I_mazowiecki.
- „Konrad I Mazowiecki”. W: *Piastowie. Leksykon biograficzny*, red. S. Szczur, 258–264. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1999.
- Kozłowska-Budkowa, Zofia. „Czapla Jan (XIII w.)”. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 4: *Chwalczewski Jerzy – Dąbrowski Ignacy*, red. Władysław Konopczyński i in., 165–166. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1938.
- Majdański, Kazimierz. Przedmowa do Gracjan Bojar-Fijałkowski, *Święty Otton z Bambergu*, 5–8. Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, 1986.
- Nadolski, Bogusław. *Wprowadzenie do liturgii*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2004.
- Nowowiejski, Antoni J. *Wykład liturgii Kościoła katolickiego*. T. 2. Cz. 1. Warszawa: Drukarnia Franciszka Czerwińskiego, 1902.
- Ogólne wprowadzenie do Mszału Rzymskiego. Z trzeciego wydania Mszału Rzymskiego. Rzym 2020 oraz wskazania Episkopatu Polski*. Poznań: Pallottinum, 2006.
- Rosik, Stanisław. *Bolesław Krzywousty*. Wrocław: Wydawnictwo Chronicon, 2013.
- Sorrentino, Antonio. *Zreformować reformę?* Kielce, Wydawnictwo Jedność, 2019.